

*LEVÉLTÁRI
SZEMLE*

65. évfolyam
2015. év 3. szám

Levéltári Szemle

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR,
a MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE és a
MEGYEI ÉS VÁROSI LEVÉLTÁRAK TANÁCSA folyóirata

E számunk megjelenését támogatta a

Szerkesztők:

HORVÁTH J. ANDRÁS (főszerkesztő), BANA JÓZSEF (felelős szerkesztő),
DOMINKOVITS PÉTER (szerkesztő), ERDÉSZ ÁDÁM (szerkesztő),
ÓLMOSI ZOLTÁN (olvasószerkesztő), BORBÉLY JÁNOS (tördelőszerkesztő)

<http://archivportal.arcanum.hu/levszem>

http://www.leveltaros.hu/Leveltari_Szemle/leveltari_szemle.html

www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/folyoiratok/leveltari_szemle/leveltari_szemle.html

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

E-mail: leveltar@enternet.hu

ISSN 0457-6047

Terjeszti a *Levél- és Hírlapigazgatási Igazgatóság*

Előfizethető a LHI-nél.

Előfizetési díj egy évre 1400 forint.

Az előfizetésnél kérjük feltüntetni: *Levéltári Szemle*

Felelős kiadó:

A Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója,
a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke és a
Megyei és Városi Levéltárak Tanácsának elnöke

Nyomdai munkák:

Runner Média Kft.

Balassagyarmat 2660 Rákóczi fejedelem út 74.

Felelős vezető: SCHREIBER ILDIKÓ

TARTALOM

Kitüntetettek.....	5
KOCSIS PIROSKA: Szakmai koordinációs megbeszélések a Magyar Nemzeti Levéltárban	9

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

KERESZTES CSABA: Az 1945 utáni művelődési jellegű fondok kutatásának lehetőségei az MNL Országos Levéltárban	25
KEMÉNY JÁNOS: Bernhart Sándor bajai polgármester 1941. évi jelentése Bonczos Miklós államtitkárnak a Rasztina székely (csángó) településen tapasztaltakról	33

KILÁTÓ

GERHARD PÉTER: Beszámoló az ICA 2. éves konferenciájáról	47
--	----

MŰHELYMUNKÁK

ALBERT ANDRÁS: A dunántúli protestantizmus politikai védelme Bethlen Miklós röpiratainak és leveleinek tükrében	55
BAGI ZOLTÁN: Komárom 1594	64

HÍREK

Igazgatói kinevezések:

GUSZTINÉ DR. TORONYI JUDIT	76
DANCSEZ MÓNIKA.....	78
POLGÁR TAMÁS.....	79
CZETZ BALÁZS.....	81
Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesületének 2015. évi vándorgyűléséről (<i>Garadnai Zoltán</i>)	83
Átadták a Nógrád Megyei Levéltár új épületét	93
INHALT	95
CONTENT	96

BAGI ZOLTÁN

KOMÁROM 1594

A 16. században először ad hoc jelleggel, majd egyre átgondoltabban, a helyi domborzati és vízrajzi viszonyokat is figyelembe véve kiépült végvárrendszer egyik legfontosabb elemét képezte Komárom, amely különleges helyet foglalt el az Adriai-tengertől Erdélyi Fejedelemség határáig nyúló várak és őrházak hosszú sorában. A kortársak csak „magának való vég ház”-ként emlegették, hiszen az Udvari Haditanács nem rendelte sem a győri, sem pedig a bányavárosi végvidéki főkapitányának alá, főkapitányának tehát egyedüli felettese csak az 1556-ban életre hívott központi katonai kormány szerv volt. Stratégiai fontosságát az adta, hogy a vár a Duna és a Vág folyók közötti keskeny félszigeten épült fel, amely lehetővé tette, hogy a Bécs és Buda közötti vízi és az ezzel párhuzamosan futó szárazföldi utat is ellenőrizze. Így az itt állomásozó dunai flottilla naszádosai (rácok, majd magyarok) közvetlenül a császárváros folyam felőli védelmét látták el.¹ A bécsi udvar tehát tisztában volt a vár jelentőségével, és ennek megfelelően az 1550-es években kezdetét vette több évtizedig tartó átépítése és megerősítése. A tervek elkészítőjének a személyét azonban homály fedi, bár saját állítása szerint 1548 körül az itáliai származású *Pietro Ferabosco* készítette ezeket. Jóllehet ezt jelenleg más forrásból nem tudjuk igazolni, mégis a vár történetével foglalkozók döntő része elfogadta ezt, és a talján „várfundáló” mestert tartja számon tervezőként. *Domokos György* szerint ugyanakkor felmerülhet e tekintetben *Francisco Benigno* neve is, aki már 1553 januárja óta Komárom építési felügyelőjeként tevékenykedett. Bárki is tervezte azonban a várat, azt az akkoriiban legkorszerűbbnek tekinthető elvek szerint tette, ami azonban azt jelenti, hogy az eddig uralkodó nézettel ellentétben Komáromot nem az úgynevezett újolasz, hanem ólasz rendszerűnek nevezett védművekkel ellátott erősségnek minősíthetjük, amelyek kialakítása követte a terep adta lehetőségeket, adottságokat. A végház ötszögletű alaprajza az ismert források szerint lényegesen nem módosult, vagyis minden bizonnyal az eredeti tervnek megfelelően épült meg, és később sem esett át nagyobb mértékű átalakításra.² A tizenöt éves háború idején pedig arról is megbizonyosodhatott az Udvari Haditanács, hogy az igen jelentős költségeket felemészítő, évtizedekig tartó munka megtérült,

hiszen 1594 októberében a *Szinán* nagyvezír vezette oszmán főserg ostrom alá vette a várat. Tanuimányomban két kérdéskört szeretnék körüljárni. Egyrészt bemutatom védelem irányítóit, valamint az őrség összetételét, létszámát és ellátottságát. Másrészt kitérek arra, hogy az ostromlók és az ostromlottak között a vár átadásáról milyen tárgyalások folytak, folyhattak.

A komáromi vár ostromának eseményei
1594. október 4. – október 25.

A győri vár elfoglalása (1594. szeptember 29.) és hevenyészett kijavítása után Szinán nagyvezír a stratégiai fontosságú Duna-vonal utolsó jelentősebb erősségének meghódítására indította az oszmán főserget. Komárom falai alá először a fia, *Szinánpasazade Mehmed* pasa vezette előrs érkezett, majd október 4-én már a főerők egységei tűntek fel a folyó jobb partján. Az ostromlók rögtön hozzáláttak a túlparton a sáncok építéséhez és az ágyúk tüzelő állásba vontatásához, így október 7-én elkezdheték lőni a vár falait. Gyorsan világossá vált, hogy egyrészt a széles Dunán át átlőtt lövedékek nem sok kárt tehetnek a védművekben, másrészt a háromszög alakú erősség két oldalát olyan széles és mély víz övezi (Duna és a Vág-Duna), hogy csak hajókon lehet megközelíteni. Ezt azonban a bástyákon elhelyezett lövegek tették szinte lehetetlenné. Így Szinán úgy határozott, hogy hajóhidat épített a Csallóközbe, hiszen a siker reményében csak innen támadhatja meg Komárom várát. A tatár egységek fedezete alatt hamarosan el is készült az átkelő, amelyen át az oszmán főserg egy része át is vonult. A nagyvezír az őrség által felgyújtott és lerombolt mezőváros temploma mellett három sáncot építtetett, amelyekben összesen 18 nagy ágyút állíttattak fel, és elkezdtek rombolni a falakat. A heves tüzéségi tüzet kihasználva pedig Szinán a környéken összegyűjtött jobbágyokkal egészen a várárokig futóárkokat és sáncokat építtetett, készülve az erősség megrohanására. A lövedékek azonban nem tettek jelentős kárt a vár nyugati védműveiben. Ezért a nagyvezír úgy döntött, hogy aknák ásásával próbál rést nyitni a falakon és a bástyákon, hasonló módon, mint ahogyan Győr esetében is tette. Az őrség azonban éber volt. Október 22-án reggel pedig 300 katona bátran kitört a várból és az ellenséges sáncokra vetette magát, levágva szinte az összes ott dolgozó ácsot és a védműkre kirendelt janicsárokat is. A hatalmas pusztítás mellett az akna bejáratát is sikeresen betömték, így lehetetlenné tette a robbantást. Emellett a rajtaütés jelentős hadizsákmánnyal is járt, hiszen a keresztény katonák nagy mennyiségű lőporral, élelemmel, ágyúgolyókkal és egy ágyúval tértek vissza a falak közé.

A védők már azt remélték, hogy a nagyvezír felhagy az ostrommal, amikor is október 24-én a Csallóközben maradt oszmán csapatok a téglavető melletti sáncból újra lőni kezdték a falakat. Az egyre hidegebbre forduló időjárás, a táborban kitört ragályos betegség, az ostromlottak makacs ellenállása, valamint a felmentő hadakról szállingózó hírek azonban arra kényszerítették a nagyvezírt, hogy felhagyjon az ostrommal. Október 25-én az oszmán katonaság feladta Csallóközi állásait, és átvonult a Duna jobb partjára, majd Szinán felgyújtatta a hajóhidat. A vár őrsége kihasználva az ostromlók hanyagságát újabb kitörést hajtottak végre. Ezúttal a Duna túloldalán felállított oszmán útegeket rohanták meg: négy naszáddal és több sajkával a túlpartra eveztek, majd ágyúikat elsütve megrohanták az oszmán had sáncait. Ez alkalommal is nagy pusztítást vitt végbe a kitö-

¹ KECSKÉS, 1984. 74–75.; PÁLFFY, 1996. 163–217., 199. – A királyi naszádosok első egységeit Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király szervezte meg az éppen akkor kiépülő déli végvidék védelmére az Oszmán Birodalom előrenyomulásával a Magyar Királyság területére menekült rácokból. Saját vajdák parancsnoksága alá tartoztak, szolgálatukért pedig zsoldot és földet is kaptak. A mohácsi csata után egy részük I. Ferdinánd szolgálatába szegődött, aki a Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú Pozsonyban, Győrben és Komáromban helyeztette el a naszádosokat. Ez utóbbi vár neve fonódott össze történetünkkel. Duna bal partján álló Komáromban állomásozott ugyanis a legjelentősebb egységük. Könnyű, egy vagy két kis forgatható tarackkal felszerelt naszádjaik vagy sajkáik hasonló feladatokat láttak el vízen, mint a huszárok és a hajdúk szárazföldön. A királyi naszádosokra lásd SZENTKLÁRAY, 1885. 303–362.; SCHMEDES, 1914. 40–41.; CSONKARÉTI, 1980. 27–42.; KECSKÉS 1984. 48–57.; RÓKAY, 1991. 51–63. 53.; SZAKÁLY, 1991. 11–50. 16.; PÁLFFY, 1996. 168., 199.

rés: újra ágyúkat zsákmányoltak, illetve többnek beszegelték a gyújtólyukát vagy összetörték a kerekeit. Az oszmán had táborába a komáromiak rajtaütésének hatására olyan pánik tört ki, hogy az életben maradtak jó része fejesztve menekült Tata irányába. A menekülők magukkal ragadták a nagyvezírt is, aki állítólag csak nagy ügyel-bajjal tudott lóra szállni és ellovagolni a helyszínről.

Az ostrom közben folytonosan olyan hírek érkeztek, hogy Mátyás főherceg hamarosan felmenti a várat, ám a hadak valójában lassan gyülekeztek. A fennmaradt iratokból kiderül, hogy *Erasm Braun* főkapitány gyakran fordult segélyért az ostrom ideje alatt a keresztény csapatokat vezető főhadparancsnokhoz. A főherceg lehetőségeiből azonban egyelőre csak arra futotta, hogy kitartásra biztassa, és a hamarosan meginduló keresztény had ígéretével hitegesse az ostromlottakat. Győr eleste után ugyanis a megmaradt császári-királyi had jelentős része szétszéledt, illetve a fizetelenség miatt nem kívánt tovább harcolni. Megoldást jelenthetett volna a cseh rendek által kiállított katonaság, amely körülbelül húszezer főt számlált, ám ezek némi Pozsony környéki táborozás után harc nélkül hazaindultak. Október 20-án azonban a Magyar Királyság nyugati határszélén gyülekező megmaradt hadakhoz csatlakozott a *Christoph von Teuffenbach* vezette felső-magyarországi had, valamint elkészültek Pozsony közelében azok a hidak is, amelyeken keresztül a keresztény sereg átkelhetett a Csallóközbe. A felmentő had végül három nappal az oszmán főserg elvonulása után érkezett meg Komáromba.³

A vár védelmének irányítói, az őrség összetétele, létszáma és ellátottsága

A védelem élén *Erasm Braun* főkapitány (*Obrist in Komorn*) állt, aki 1589-től látta el tisztségét.⁴ A kortárs *Ortelius* történeti munkájának az ostrom eseményeit röviden összefoglaló részében egy hadakozáshoz értő, bátor, derék és hű katonaként mutatta be.⁵ *Istvánffy Miklós* a magyarok dolgairól írt művében azonban az 1593. évi Székesfehérvár elleni támadással és a pákozdi ütközettel kapcsolatosan kritikát is megfogalmazott vele szemben. Az ugyan *Braun* katonai és vezetői erényeit bizonyítja, hogy az október végén *Ferdinand Graf zu Hardegg* győri végvidéki főkapitány⁶ vezetésével Komáromnál összegyűlt sereg *Feldmarschall*hává, tábornasterévé tették,⁷ ugyanis e tisztség viselőjének a kezében futottak össze a haderő irányításának „idegközpontjának” a szálai. Mai fogalmaink szerint vezérkari főnöknek tekinthetjük tehát, ám ennél többről van szó, hiszen feladatai és

³ ÖStA KA AFA 1594/10/; ÖStA KA AFA 1594/10/ad 9a; ÖStA KA AFA 1594/10/ad 9b; ÖStA KA AFA 1594/10/13; ÖStA KA AFA 1594/10/13a; ÖStA KA AFA 1594/10/13b; ÖStA KA AFA 1594/10/14; ÖStA KA AFA 1594/10/14a; ÖStA KA AFA 1594/10/ad 14b; ÖNB Handschriftensammlung Cod. 8967. Fol. 168r–238v. passim; Zwei wahrhaftige neue Zeitung: Die erste von der Sieg vnd Victori, welch Gott der Herr [...] zu Comorra in Vngern gnädiglich verliehen hat. Wien, 1594. Dilbaum, Samuel: Aller deren Ungarischer Stätt, Vöstunge[n], Castellen vnd Häuser, welche von anfang der regierung Rudolphi deßandern, Römischen Keyser biß auff das 1603. Jar, mit Krieg [...] ersucht, belägert, beschossen, gestürmet, mit gewalt oder auffgebung erobert oder verlohren worden. Augsburg, 1603. 26.; ILLÉSHÁZY, Pest, 1863. 18.; KUBINYI, 1876. 114–123.; JEDLICSKA, 1897. 523–526.; CSELEBI, 1916. 200–388., 230–232.; PECSEVI, 1916. 71–193. 111–112.; KECSKÉS, 1984. 102–106.; TÓTH, 2000. 163–164.; ORTELIUS, 1395. 71r–v.; ISTVÁNFY, 2009. 181–184.

⁴ ILLÉSHÁZY, 1863. 18.; PÁLFI, 1997. 257–288., 284.

⁵ ORTELIUS, 2002. 71r.

⁶ HÖFLECHNER–MEZLER–ANDELBERG–PICKL, 1983. 184–209.; PÁLFI, 1997. 277.

funkciói szerint ő szabta meg a hadművelet egészét.⁸ A Székesfehérvár elleni támadás azonban végül kudarcot vallott, igaz, a keresztény sereg Pákozdnál legyőzte *Szokolluzáde Hasszán* budai pasa felmentő hadát.⁹ Ám *Braun* lemaradt az ütközetről, hiszen *Hardegg* parancsára november 3-án „az ő népével visszamenni kezdte, s majd mind az egész gyalogság s az tábori eszközöknek nagy hosszú renddel lévő száma utánaméne, az seregek rendetlenül s habahurgyaképpen, amelyre akarták, úgy menvén.”¹⁰ *Istvánffy* leírásából tehát azt olvashatjuk ki, hogy a komáromi főkapitány nem felelt meg a rábízott feladat által támasztott követelményeknek. Bűnlajstromát pedig tovább szaporította az által, hogy „*Praon* [*Braun*], s az kik azon nap reggel elől mentek vala, hallván az ágyúk zengését, mindenkinek csudálására vissza semmiképpen nem térének.”¹¹

Lehet, hogy a komáromi főkapitány alkalmatlan volt a *Feldmarschall* tisztségének a betöltésére, ám az *Udvari Haditanács* a következő év május 1-én is egy igen fontos posztot bízott rá a mezei hadak mellett. Eszerint a dunai *Armada* parancsnokának (*General*), báró *Philipp Riedesel von Camberg*nek¹² távollétében ő irányította a hadihajókat.¹³ *Braun* tehát részt vett *Esztergom* sikertelen ostromában,¹⁴ majd szemtanúja volt egy ideig a Győr körüli harcoknak is.¹⁵ Már ekkor érzékelhette, hogy a császárvárost védő erőd elvesztése után az oszmán főserg az utolsó még a keresztény kézen lévő Duna menti vár, Komárom ellen fog fordulni.¹⁶ Mint látni fogjuk, megtett mindent a védelem megerősítése érdekében, és jó példát mutatott katonáinak, hiszen személyesen is kivette a részét a védelem szervezéséből és a harcokból.¹⁷ Október 19. és 22. között pedig, tehát mikor az ostromlók már az aknát ásták, és a futóárkokat egészen a várárokig kiépítették: „midőn az jobbkézre való bástya tetejin magaörizetlenül forgana [*Braun*], az jövőmenőkre, aláhajgálókra vigyázó janicsároktól öreg puskagolyóbissal térgyben halálos sebbel megsebesítettet vona.”¹⁸ Bár a mélyen testébe fúródott sebesülés okozta fájdalomtól – saját

⁸ BAGI, 2011. 65–73.

⁹ GÖMÖRY, 1896. 453–464.; TÓTH, 2000. 141–143.

¹⁰ ISTVÁNFY, 2009. 135.

¹¹ Uő, 137.

¹² 1593. december 30-án kiadott *Bestallung*ban az *Udvari Haditanács Philipp Riedesel von Camberget* bízta meg generális rendfokozattal. Stábja egy *Leutnant*ból, tizenkét nemesi segítőből, egy káplánból, egy írnokból, egy felcserből, tíz darabontból, tíz lövészből, egy síposból, egy dobosból, egy tolmácsból, négy trombitásból és egy üstdobosból állt. – ÖStA KA Bestallungen 466/1593.

¹³ ÖStA KA Hofkriegsrat – Wien (HKR – Wien) Protokolle (Pr.) Registratur (Reg.) Bd. 193. Fol. 173v. No. 9.

¹⁴ Gewisse neue Zeitung aus Ungern, von dem 9 Julii bis auff den 25. Julii, von dem Hofkrieges Zallmeister aus dem Feldtlager für Gran, auff der Post nach Regenspurgh geschrieben Anno M.D.XCCIII. Regensburg 1594. passim; CSORBA, 1978. 136–143.; TÓTH, 2000. 152–153.; TÓTH, 2004. 7–25.

¹⁵ KECSKÉS, 1984. 102.

¹⁶ Ahogyan a következő fejezetben látni fogjuk szeptember 6-án pedig már biztos információi lehetettek az oszmán had Komárommal kapcsolatos szándékai felől. ÖStA KA AFA 1594/9/ad 2 ½ b, d.; ÖStA KA HKR – Wien PR. Expedit (Exp.) Bd. 192. Fol. 218r. No. 22.; ÖStA KA HKR – Wien PR. Exp. Bd. 192. Fol. 218r. No. 59. – IVANICS, 1994. 81.)

¹⁷ ÖStA KA AFA 1594/10/ ad 9a; ÖNB Cod. 8967. Fol. 211r.

¹⁸ ISTVÁNFY, 2009. 184. Még a sebesüléshez: ÖStA KA AFA 1594/10/ ad 9b.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 214r. No. 183.; ÖNB Cod. 8967. Fol.: 174r–v. – Azt nehéz megállapítani, hol érte a lövés pontosan. *Ortelius* szerint jobb lábszárán, a térdéhez közel, míg egy, a *Fuggerzeitung*okban fennmaradt jelentés szerint a bal térde sebesült meg. – ÖNB Cod. 8967. Fol. 174v.; KECSKÉS, 1984. 105.; ORTELIUS,

bevállása szerint – éjjel-nappal üvöltött,¹⁹ Ortelius szerint mégis tovább bízta katonáit az ellenállásra, és tovább szervezte a védelmet.²⁰ Nem véletlenül írta Pálffy Miklós az ostromot követően október 29-én Komáromból Mátyás főhercegnek, hogy „Praun urat nemcsak szenvedett veszteségei hanem sokoldalú fáradozásai miatt is felette lankadtnak és gyengének találta.”²¹ A főkapitány ezért Bécsbe szállította magát, ahol november folyamán belehalt sérüléseibe.²² Az Udvari Haditanács november 17-én Pálffy Miklóst jelezte ki a helyére.²³

Braun helyettese és egyben a naszádosok kapitánya (*Obristleutnant in Komorn*) Starsith Farkas volt, aki tiszttét 1590 és 1600 között töltötte be, majd ezután 1602-ig, mint Győr magyar főkapitány-helyettese (*Obristleutnant in Raab*) szolgált.²⁴ A várkapitányhoz hasonlóan ő is részt vett mezei harcokban. Ott találjuk 1593-ban Székesfehérvár ostrománál, 1594-ben és 1595-ben Esztergom alatt. Istvánffy szerint Braunnal ellentétben Starsith még a pákozdi ütközetben is részt vett katonáival.²⁵ A magyar történetíró pedig még azt is megörökítette, hogy október 25-én „Starcitt s a magyarok s németek, kik belől valának, kiütvén reájok, elhadnák [a sáncot], és sokan elveszvéen benne [az ostromlók közül], az hídon által futvást szaladván, megmaradásokra gondot viselni kénszerítettének.”²⁶

Meg kell említenem még egy személyt, aki a védelem szempontjából kulcsszerepet játszott: az úgynevezett Öregvárban állomásozó német zászlónyi gyalogság parancsnokáról, *Karl Neisser*-ről, akinek a neve többször is előfordul az Udvari Haditanács protokollumaiban.²⁷ Említését már csak azért is fontosnak ítélem, mivel *Jedlicska Pál* monumentális művében vélhetően egy olvasási hiba folytán Reisserként találjuk, s ezt tévedést később – sajnos – a kiváló komáromi helytörténész, *Kecskés László* is továbbörökítette.²⁸

Érdemes mindezek után arra is rátérni, mekkora és milyen összetételű őrség felett rendelkezett Braun az ostrom idején. A pontos létszám meghatározása természetesen lehetetlen, ám a rendelkezésünkre álló iratok segítségével mégis megállapíthatunk egy hozzávetőleges számot. A 16. század második feléből fennmaradt különböző kimutatások adják ehhez az első támpontokat. Az 1576. évi regensburgi és az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlés előterjesztés mellékleteként az uralkodó a megjelent rendek és követeik

¹⁹ ÖStA KA AFA 1594/10/14a.

²⁰ ORTELIUS, 2002. 71r.

²¹ JEDLICSKA, 1897. 523.

²² A Braun özvegyének és örökösének járó zsoldhátralék összegének kiszámításával az udvar 1594. december 31-én *Basith Spillert* bízta meg. – ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 179r. No. 114.

²³ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 380r. No. 144.; JEDLICSKA, 1897. 526–527.

²⁴ JEDLICSKA, 1897. 526–527.; PÁLFFY, 1997. 277., 285.

²⁵ HHSa H AA Fasc. 128. Fol. 322 r.; Gewisse neue 1594. passim.; 2001. 391–444., 413.; ISTVÁNFY, 2009. 135., 137. BAGI

²⁶ ISTVÁNFY, 2009. 184. Szentkláray Jenő művében említést tesz két naszádos parancsnokról, Zapata Ferreról és Contrarius Mártonról, akik ezt a kitorést vezették. (SZENTKLÁRAY, 1885. 186.)

²⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 215r.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 215v. No. 95.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 474v.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 178r. No. 103.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 380r. No. 144.; Jedlicska 1897.

egy jegyzéket adott át a magyarországi oszmánellenes végvár vonal katonaságának költségeiről. A két iratban foglaltak szerint Komáromban ekkor 300 német gyalogos, 720, illetve 724 naszádos és 25 huszár szolgált.²⁹ Egy 1588-ban felvett, a komáromi vár hadiállományát vizsgáló bizottság kimutatásában azonban már az szerepel, hogy míg a *Landsknechtek* és a naszádosok száma 281, illetve 627 főre csökkent, addig huszároké növekedett, hiszen közülük 150 fő szolgált itt.³⁰ A lovasok létszámának emelkedése a későbbiekben is megmaradhatott. Erre enged következtetni, hogy a *Nicolaus Gabelmann* által 1595. november 25-én összeállított, az az évben Esztergom ostromában részt vett katonaságot részletesen felsoroló listában az szerepel, hogy Komáromból 200 huszár és 600 naszádos vett részt az alsó-magyarországi császári-királyi hadsereg hadműveleteiben.³¹ Feltételezhetjük tehát mindezek alapján, hogy az ostrom kezdetén hozzávetőlegesen mintegy ezer fegyveresnek kellett volna védenie a várat, ám az Udvari Haditanács protokollum bejegyzéseiből és egy iratból kiviláglik, hogy Braun még ezzel a létszámmal sem számolhatott. Egyrészt augusztus 7-én, 10-én, 19-én, 23-án Bécsből arra utasították, hogy három vagy négy naszádot küldjön el a Szigetközben álló császári-királyi had támogatására.³² Ezt Braun meg is tette, ahogyan ez egy augusztus 25-ei protokollum bejegyzésből kiderül.³³ Győr ostromának az utolsó szakaszában, szeptember 24-én pedig az Udvari Haditanács azt parancsolta a komáromi főkapitánynak, hogy 40 vagy 50 naszádosát Pozsonyhoz küldje azért, hogy onnan a burgai örgróf ezredének³⁴ négy zászlóját az ostromlottak megsegítésére vigyék.³⁵ Egyelőre nincs további információ a birtokban arról, hogy ezek a katonák visszatértek-e az ostrom előtt Komáromba, de mind visszatértük, mind távolmaradásuk elképzelhető. Másrészt az is bizonyos, hogy a naszádosok közül többen megszöktek a vár védelme idején. Erre utal, hogy az Udvari Haditanács október 19-ei protokollum bejegyzése, amely szerint Pálffy ekkor kérte megbüntetésüket.³⁶ Ugyanő pedig december 7-én kapott parancsot erre.³⁷ Meg kell azonban jegeznem, hogy nemcsak a magyar katonák szöktek el, hanem az építési- és az élelmezési ellenjegyző is, akikre példás büntetést kért Braun október 12-ei levelében.³⁸ Harmadrészt Mátyás főhercegnek írt október 8-ai leveléből úgy tűnik, hogy a várkapitány a védelemben nem számolt komoly tényezőként a magyar huszárokra és naszádosokra. Braun arra panaszkodott ugyanis, hogy nem áll rendelkezésére több 300 német katonánál, akiknek éjjel-nappal dolgozniuk és őrködniük is kell.³⁹ Mindezeket figyelembe véve érthető, hogy a várkapitány ezt a létszámot túl kevés ítélte a vár, valamint a palánkkal övezett mezővá-

²⁹ PÁLFFY, 1995. 114–185., 151., 165.

³⁰ JEDLICSKA, 1897. 335.

³¹ HHSa H AA Fasc. 128. Fol.: 322r.; Bagi 2001. 413.

³² ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 175r. No. 26.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 175r. No. 43.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 175r. No. 90.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 175r. No. 117.

³³ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 216v.

³⁴ HEISCHMANN, EUGEN: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien, 1925. 230.

³⁵ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 175v. No. 151.

³⁶ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 218v. No. 152.

³⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 178v. No. 23.

³⁸ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 218r. No. 01.

ros és a hídfőerődök megvédéséhez, hiszen még ezer fővel sem rendelkezett.⁴⁰ Utóbbi ezért egyszerűen kiürítette, és sorsára hagyta.⁴¹ A mezőváros házait pedig felgyújtatta, hogy az ostromlók ne tudják magukat oda befészkelni.⁴² Ez azonban nem sikerült tökéletesen, hiszen október 22-ei Mátyás főhercegnek küldött levelében éppen a várkapitány számolt be arról, hogy a le nem égett épületeket a Csallóközből elvonulni készülő oszmán seregest katonái gyűjtötták fel.⁴³

Braun tehát tisztában volt azzal, hogy a kis létszámú és fizetetlen⁴⁴ őrséggel nem képes sikeresen ellenállni, így többször is erősítést kért az Udvari Haditanácstól. Az augusztus 1-jei és szeptember 19-ei válaszukban a haditanácsosok meg is ígérték ezt.⁴⁵ Majd szeptember 29-én arról tájékoztatták a várkapitányt, hogy Pálffy küldi be Komáromba a morva rendek által felfogadott 500 gyalogost.⁴⁶ Öt nappal később pedig újra emlékeztették, hogy a burgai őrgróf gyalogezredének négy zászlója és a morva gyalogság úton van megerősíteni a védelmet.⁴⁷ Ez a katonaság azonban nem teljes létszámban és nagyon lassan érkezett meg. Az Udvari Haditanács szeptember 30-án megparancsolta *Hans Jäger Hauptmann*nak, hogy zászlójával Komáromba vonuljon, azonban még október 7-én is példás büntetéssel kellett fenyegetni, hogy teljesítse a parancsot.⁴⁸ Braun október 8-ai leveléből kiderült, hogy tud Jäger zászlójának közeledtéről, ám Mátyás főherceget arról is tájékoztatta, hogy ennek a létszáma nem több mint 200 fő.⁴⁹ Egy Fugger családnak küldött keltezetlen összefoglaló jelentésből kiderül, hogy október 15-én az éjszaka folyamán titokban a Duna hullámain érkezett meg a Pálffy által Érsekújvárból küldött katonaság, amely összlétszáma 1800 főt tett ki.⁵⁰ Kecskés László szerint emellett még a mezőváros fegyvert fogni képes és kész polgárai is bevonultak a várba, hogy védelmezék.⁵¹

A védelemnek azonban nem csak katonákra, hanem más szakemberekre is szüksége volt, akik a falak megerősítésén, új védvonalak kialakításán vagy az aknák ásásának megakadályozásán dolgoztak. A Fugger családnak október 19-én Pozsonyból küldött jelentés szerint Braun a várban sáncot és árkot ásott, így növelve a vár védhetőségét.⁵² Október 6-ai levelében pedig az Udvari Haditanács emlékeztette a várkapitányt, hogy Pálffy hamarosan küld hozzá ácsokat, *Büchsenmeister*eket, kovácsokat és építőmestereket is.⁵³ Braun két nappal később arról számolt be Mátyás főhercegnek, hogy az ígért szak-

⁴⁰ ÖNB Cod. 8967. Fol.: 174r.; KECSKÉS, 1984. 74–80.

⁴¹ ÖStA KA AFA 1594/10/ ad9a.

⁴² KECSKÉS 1984. 102–103.

⁴³ ÖStA KA AFA 1594/10/13a.

⁴⁴ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 217r–v.

⁴⁵ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 174v. No. 5.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 175v. No. 108.

⁴⁶ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 175v. No. 209.

⁴⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 176r. No. 29.

⁴⁸ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 354r. No. 222.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 357v. No. 55.

⁴⁹ ÖStA KA AFA 1594/10/ ad9a.

⁵⁰ ÖNB Cod. 8967. Fol.: 174r.; JEDLICSKA 1897. 524.

⁵¹ KECSKÉS, 1984. 102.

emberekből csak az utóbbi érkezett meg, ám nemcsak hogy nem járatos az építésben, hanem még emberei sincsenek a tervezett munka elvégzésére.⁵⁴ Az azonban bizonyos, hogy bányászokat rendeltek a vár védelmére,⁵⁵ ám Braun nem volt meglegedve munkájukkal. A már említett Fugger családnak küldött keltezetlen összefoglaló jelentésben ugyanis az áll, hogy az általuk készített ellenakna semmilyen hatást sem ért el. Ezért kellett a várkapitánynak október 22-én kitörést elrendelnie, hogy az oszmán aknászok által épített aknákat valahogyan hatástalanítsák. Ez végül sikerrel is járt, hiszen be tudták falazni bejáratát, ezzel működésképtelenné téve.⁵⁶

Nem csak a vár őrségének alacsony létszáma, hanem a hadszerek és az élelem hiánya is gondot okozott az ostromlottaknak. Előbbiből az eleve szűkös készleteket tovább apasztotta, hogy az Udvari Haditanács Komáromból is kért hadszereket a mezei csapatok részére. Június 3-án Braun azt az utasítást kapta, hogy azonnal küldjön sánceszközöket az Esztergomot ostromló seregnek.⁵⁷ Míg augusztus 3-án a Szigetközben álló császári–királyi sereg megsegítésére kellett ágyúkat küldenie.⁵⁸ A mezővárosban lévő készletek egy részét pedig, mivel nem tudták ezeket a várba szállítani, maguk süllyesztették el. Erre utal az, hogy Starsith és Neisser november 16-ai levelükben pénzt és egy nagy emelő berendezést kértek, hogy kiemeljék az ilyen módon elrejtett ágyúkat és muníciót.⁵⁹ Az Udvari Haditanács október 6-ai levelében ígértéknek megfelelően Pálffy juttatott be a várba muníciót,⁶⁰ ám az ostrom végére szinte teljesen kimerültek a védők készletei. Egyrészt a Fugger családnak október 19-én Pozsonyból küldött jelentésből tudjuk, hogy az ostromlók a heves tűzérési tűzben a három legjobb ágyújukat elvesztették.⁶¹ Másrészt *Zacharias Steinecker* bécsi *Zengwart* november 12-én azt jelentette, hogy Komáromban minden muníció elfogyott, és összeállított egy listát a legszükségesebb beszerzendőkről is.⁶² Két nappal később pedig az Udvari Haditanács a tűzérési parancsnokának (*Generall über die Artolory*) azt az utasítást adta, hogy a költségkímélés végett Bécsben található hadszertárból egészítsék ki a komáromi készleteket.⁶³

Az őrség – mint ahogyan említettem – nem rendelkezett megfelelő élelmiszerkészlettel sem. Ortelius szerint Braun ezért a környék falvaiból és mezővárosaiból összegyűjtette a gabonát, valamint a szarvasmarhákat, és a várba vitette, illetve hajtatta.⁶⁴ A védelemben használhatatlan, csak a „kenyeret pusztító” nőket, gyerekeket és öregeket pedig elküldték Komáromból.⁶⁵ A készletek azonban így sem voltak elegendőek a mintegy 3000 főre⁶⁶ duzzadt katonaság ellátására, és a beküldött élelem gyorsan elfogyott.⁶⁷ Bra-

⁵⁴ ÖStA KA AFA 1594/10/ ad9a.

⁵⁵ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 215r.

⁵⁶ ÖNB Cod. 8967. Fol.: 174v.

⁵⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 174r. No. 16.

⁵⁸ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 175r. No. 13.

⁵⁹ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 474v.

⁶⁰ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 176r. No. 44.; ÖStA KA AFA 1594/10/ad9a; ÖNB Cod. 8967. Fol. 174r.

⁶¹ ÖNB Cod. 8967. Fol. 218v.

⁶² ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 214v.

⁶³ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 215r.

⁶⁴ ORTELIUS, 2002. 71r.

⁶⁵ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol. 215r.; KECSKÉS, 1984. 102–103.

un október 25-ei Mátyás főhercegnek címzett levelében arról panaszkodott, hogy nincs élelme, és nem is tud behozatni.⁶⁸ Egy nappal korábban pedig úgy fogalmazott, hogyha a főherceg Komáromba jön, akkor nem tudja mással megvendégelni, mint fekete kenyérral, sózott hússal és vízzel.⁶⁹

Tárgyalások a vár átadásáról

Míg Braun a vár mielőbbi megerősítését és felmentését sürgette leveleiben, addig az Udvari Haditanács, attól való félelmében, hogy a komáromi várkapitány Hardegghoz hasonlóan a kilátástalan helyzetében feladja a stratégiai fontosságú erősséget, folyamatosan kitartásra szólította fel, és eltiltotta mindenféle tárgyalástól.⁷⁰ Braun Mátyás főhercegnek október 8-án írt levelében úgy reagált erre, hogy „ami a rezerválist illeti, miszerint én védeni akarom az erődöt utolsó lehetésemig, ahhoz az is tartozik, hogy egyik vagy másik dologban szükségességeket bírom kell.”⁷¹ Erdemes tehát csoportba szedni a feladásra vonatkozó muszlim és keresztény feljegyzéseket.

A „kapcsolatfelvétel” már 1594 szeptemberében megtörtént. *Gázi Girij* még a Győr alatti táborból felszólították Braunt, hogy adja át neki a várat, ennek fejében hajlandó békét közvetíteni a szultán és a császár között. Mindez azonban Szinán nagyvezír tudta nélkül történt. A komáromi várkapitány pedig szeptember 6-án beszámolt arról az Udvari Haditanácsnak, hogy mit üzent vissza a követségbe jött tatárnak.⁷²

Az bizonyos, hogy a nagyvezír szintén a vár feladására szólította fel Braunt, azt azonban nehéz kideríteni, hogy pontosan hányszor történt levélváltás. Mindenesetre Pálffy *Jan Zamoyski* lengyel kancellárhoz 1594. november 12-én írt levelében arra utalt, hogy többször is előfordult.⁷³ Az első alkalomra minden bizonnyal a Csallóközbe átvetető híd megépülése után, tehát október 8-át követően került sor. Valószínűleg ezt az eseményt örökítette meg két muszlim és egy keresztény forrás is. Kjátib Cselebi úgy tudta, hogy az „ellenség azt üzent a szerdárnak [Szinán nagyvezírnek]: »Ha Győr várát elfoglaljátok, mi is átadjuk ezt«; ennek folytán a szerdár levelet küldött és a vár feladását kívánta. Ekkor azonban visszavonva szavukat, azt mondták: »A míg a fülünkig egy porczikánk lesz is, addig Komárom a tiétek nem lesz.«⁷⁴ Fontos itt megjegyezni, hogy *Heinrich von Behaim* október 21-én Pozsonyból azt írta a Fugger családnak egy Érsekújvárnál elfogott előkelő renegát vallomása alapján, hogy 11 nappal korábban a várból egy jól öltözött keresztény kijött, és Szinán nagyvezírnek azt ígérte, hogy a védők

⁶⁷ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 176r. No. 44.; ÖStA KA AFA 1594/10/ ad9a.

⁶⁸ ÖStA KA AFA 1594/10/14a.

⁶⁹ ÖStA KA AFA 1594/10/13b.

⁷⁰ ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 176r. No. 44.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 176v. No. 166.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 176v. No. 199.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 176v. No. 200.; ÖStA KA HKR – Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol. 176v. No. 242.

⁷¹ ÖStA KA AFA 1594/10/ ad9a.

⁷² ÖStA KA AFA 1594/9/ad 2 ½ b, d.; ÖStA KA HKR – Wien PR. Expedit (Exp.) Bd. 192. Fol. 218r. No. 22.; IVANICS, 1994. 81.

hamarosan átadják a várat.⁷⁵ Ez persze nem azt jelenti, hogy valóban meg is történt ez az esemény, de a Kjátib Cselebi által lejegyzettekkel mégis egybecsengő, bizonyítva azt, hogy az állítás nem lehetett légből kapott.

Ibrahim Pecsevi hasonlóan, ám mégis más szavakkal írta le az eseményeket. Szerinte a nagyvezír „a várba levelet küldött, melyben a vár feladását kívánta. Az átkozottak azonban még csak feleletet sem adtak, hanem csupán az odajött embernek mondták: »Vajjon mi asszonyok vagyunk-e? A királytól a zsoldot egy napra sem érdemelnénk meg. Győr alatt három hónapig tartózkodtatok, és nagynehezen győztetek. Azok gyávák voltak, mivel a várat feladták. Míg csak egy porczikánk lesz, s míg bennünket egyenként lábunknál fogva ki nem húzkodtok, addig Komárom nem lesz a tiétek. Ilyen reményben ne legyetek.«⁷⁶

Érdeemes mindezeket összevetni Ortelius leírásával, aki szerint a nagyvezír egy parasztot a vár falai alá küldetett egy lándzsavégre kötött levéllel, amelyben feladásra szólította fel az őrséget. A várkapitány azonban nem akarta átvenni a levelet, hanem szóban válaszolt: ő német volna, és sem a görög, sem a szláv nyelvet nem ismeri, de az uralkodó azért rendelte ide, hogy az erődöt az ellenség betörésétől megvédje és biztosítsa, nem akar tehát tárgyalni, hanem lovagi módon a kereszténységért harcolni kíván.⁷⁷

A második biztos alkalom, amikor a nagyvezír Komárom átadását követelte október 23-án vagy 24-én történhetett. Az 1594. november 1-én Prágából a Fugger családnak küldött jelentésben erre vonatkozóan az szerepelt, hogy ekkor Szinán öt török követet fehér zászlóval Braunhoz küldött, megtudakolni, vajon feladná-e a várat vagy sem, mivel már nem sokáig tarthatja magát, és jobb, ha megkíméli az őrség életét. Erre a várkapitány négy töröknek levágatta a fejét, és egy-egy hosszú pikára szúratta, hogy jól lássák az oszmán had táborában is. Az ötödiket pedig visszaküldte azzal az üzenettel, hogy ő nem lesz áruló, mint Hardegg, hanem a császár hű szolgája. Inkább a temetőben fekdjön, mint megszegje esküjét. De reméli – folytatta állítólag a várkapitány, hogy mielőtt ez megtörténne, ő előbb kezét a nagyvezír vérébe márthatja.⁷⁸

Összefoglalás

Komárom 1594. évi ostromát két új, eddig talán kevésbé ismert és részletezett szempontból jártam körül. Egyrészt bemutattam, hogy a várat milyen feltételek és paraméterek mentén védték, röviden kitérve a parancsnokok rátermettségére, az őrség összetételére és létszámára, valamint ellátottságára. Mindezek alapján úgy vélem találó Illésházy Istvánnak azon megjegyzése, amely szerint az ostrom kezdetén Braunnak „sem népe, sem élése elegendő az várban nem vala”.⁷⁹ E hiányosságokat a várkapitány panaszai nyomán az Udvari Haditanács a bemutatott módon igyekezett orvosolni. Tegyük hozzá több-kevesebb sikerrel.

Emellett másik szempontként az ostrom eseményeinek megismerése érdekében fontosnak tartottam egybegyűjteni a vár átadásával kapcsolatos levélváltások, tárgyalások

⁷⁵ ÖNB Cod. 8967. Fol. 214r.

⁷⁶ PECSEVI, 1916. 111.

⁷⁷ KECSKÉS, 1984. 103.; ORTELIUS, 2002. 71r.

⁷⁸ ÖNB Cod. 8967. Fol. 187r.

ismertetését. Egyrészt ezt Győr átadása és az Udvari Haditanács Braunhoz küldött fontos figyelmeztetései, intései indokolták a számomra. Másrészt azért is kiemelt fontosságúnak ítéltém, mert eddig ez nem történt meg. Ezek részletes, más ostromokkal kapcsolatos összevetésére azonban magam nem vállalkozhattam, de talán egy későbbi ilyen vagy hasonló irányú kutatáshoz is hozzájárult munkám.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Források

ÖNB Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung
 ÖStA KA AFA Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Alte Feldakten
 HHStA H AA Hof- und Staatsarchiv, Hungarica Allgemeine Akten

Szakirodalom

- BAGI
2001 BAGI ZOLTÁN: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf. 2001. 2–3. sz. 391–444.
- BAGI
2011 BAGI ZOLTÁN PÉTER: A császári-királyi hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvényesítés, reformkísérletek. Bp., 2011. 65–73.
- CSELEBI
1916 *Kjätib Cselebi fezlükjéből. Török történetírók. III. kötet (1566–1659)*. Fordította KARÁCSON IMRE, sajtó alá rendezte SZEKFÜ GYULA. Bp., 1916. 200–388.
- CSONKARÉTI
1980 CSONKARÉTI KÁROLY: *Hadihajók a Dnán*. Bp., 1980. 27–42.
- CSORBA
1978 CSORBA CSABA: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978. 136–143.
- GÖMÖRY
1896 GÖMÖRY GUSZTÁV: A pákozdi csata 1593. november 3-án. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. évf. 1896. 453–464.
- HAUSMANN
1983 HAUSMANN, FRIEDRICH: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. *Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Hrsg. HÖFLECHNER, WALTER–MEZLER-ANDELBERG, HELMUT J.–PICKL, OTHMAR. Graz, 1983. 184–209.
- HEISCHMANN
1925 HEISCHMANN, EUGEN: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien, 1925. 230.
- ILLÉSHÁZY
1863 ILLÉSHÁZY ISTVÁN nádor följegyzései 1592–1603. Közli KAZINCZY GÁBOR. Pest, 1863.
- ISTVÁNFY
2009 ISTVÁNFY MIKLÓS: *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. Reprint. Bp., 2009.

- JEDLICKA
1896 JEDLICKA PÁL: *Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnak életrajza és korához 1552–1600*. Eger, 1897.
- KECSKÉS
1984 KECSKÉS LÁSZLÓ: *Komárom, az erődök városa*. Bp., 1984.
- KUBINYI
1876 KUBINYI MIKLÓS: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. I. kötet*, Bp., 1876.
- ORTELIUS
2002 ORTELIUS, HYERONIMUS AUGUSTINUS: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602. Reprint: Győr, 2002.
- PÁLFFY
1995 PÁLFFY GÉZA: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzéke. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. évf. 1995. 1. sz. 114–185.
- PÁLFFY
1996 PÁLFFY GÉZA: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 38. évf. 1996. 2–3. sz. 163–217.
- PÁLFFY
1997 PÁLFFY GÉZA: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. évf. 1997. 2. sz. 257–288.
- PECSEVI
1916 *Ibrahim Pecsevi tarikhsjából. Török történetírók. III. kötet (1566–1659)*. Fordította KARÁCSON IMRE, sajtó alá rendezte SZEKFÜ GYULA. Bp., 1916. 71–193.
- RÓKAY
1991 RÓKAY PÉTER: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 51–63.
- SCHMEDES
1914 SCHMEDES, KURT VON: *Zur Geschichte der Donauflotte. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens.“* Wien, 1914.
- SZAKÁLY
1991 SZAKÁLY FERENC: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat). *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 11–50.
- SZENTKLÁRAY
1885 SZENTKLÁRAY JENŐ: *Dunai hajóhadak története*. Bp., 1885. 303–362.
- TÓTH
2000 TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.
- TÓTH
2004 TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. *A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról*. Szerk. KISS GÁBOR FERENC és KRUPPA TAMÁS. Szeged, 2004. 7–25.